

Dyskursywny obraz współczesnego świata w badaniach lingwistycznych Profesor Anny Duszak

Urszula Okulska

Uniwersytet Warszawski

1. Wstęp: wczesne badania językoznawcze Profesor Anny Duszak

Profesor Anna Duszak, badaczka wszechstronna, większość swojego życia naukowego poświęciła badaniom nad tekstem i dyskursem z perspektywy m.in. lingwistyki międzykulturowej, kontrastywnej i krytycznej. Znaczna część tych prac skupiała się na problematyce zmiany społecznej i kulturowej wynikającej z przeobrażeń językowo zapośredniczonych struktur tożsamości, relacji i kontekstów społecznych w globalizującym się świecie. Badania te odślaniają towarzyszącą tym przemianom przebudowę konwencji i stylów komunikacyjnych, aktualizujących zmiany zachowań społecznych w obecnych czasach. Uwidaczniają się one nie tylko w elementach mikrotekstowych przekazu, ale także w przekształceniach i innowacjach gatunków mowy, tworząc nowe schematy działań komunikacyjnych oraz charakterystyczne dla doby (po)nowoczesności profile sytuacji i zdarzeń społecznych.

Zainteresowanie Anny Duszak udziałem języka w dokonujących się zmianach społecznych i kulturowych widzianych z perspektywy lingwistyki tekstu i analizy dyskursu wyłania się z jej prac językoznawczych już pod koniec lat 80. ubiegłego wieku. Była to naturalna konsekwencja wcześniejszych rozważań Badaczki na temat struktury wypowiedzi

osadzonej w ramie składniowej zdania. Tematyce tej Anna Duszak poświęciła wiele publikacji z przełomu lat 70. i 80., które oscylowały wokół zagadnień lingwistyki formalnej i automatycznego przetwarzania danych językowych. W centrum jej zainteresowań znalazła się wówczas gramatyka języka naturalnego, semantyka i semantyka logiczna (np. Duszak 1976), której poświęciła rozprawę doktorską, napisaną pod kierunkiem prof. O.A. Wojtasiewicza: *A Semantic Analysis of English Verbs with Semantically and Formally Related Nominal Counterparts in Present-Day English* (Duszak 1979). Wkrótce potem jej uwaga skierowała się w stronę funkcjonalnej perspektywy zdania (np. Duszak 1983b; 1984a, b) oraz gramatycznych i semantyczno-pragmatycznych uwarunkowań szyku zdania w językach różnych typów (Duszak 1983a, b, c; 1985; 1986a, b). W pracach tych Anna Duszak przyjmuje krytyczne stanowisko wobec dominującego wówczas tradycyjnego podejścia opisowo-typologicznego do składni. Zdaniem Badaczki zawęża ono spojrzenie na zdanie, określając je jedynie z perspektywy relacji między kategoriami podmiotu, orzeczenia i dopełnienia (SVO), jako struktur powierzchniowych wypowiedzi. Akcentując wpływ na szyk wyrazów w zdaniu sytuacyjnie i myślowo zależnych preferencji komunikacyjnych, a także wynikających z nich reguł przepływu informacji w przekazie, Autorka postuluje konieczność wyjścia poza przyjęty wcześniej paradygmat, w stronę gramatyk funkcjonalnych, kognitywnych i kontrastywnych (np. Duszak 1988; 1990a, b). Analiza uporządkowania elementów zdaniowych w językach o różnej wrażliwości na reorganizację porządku składniowego (np. para językowa: angielski i polski) względem układu ról semantycznych, a także zasad gramatycznych i komunikacyjnych typowych dla tych języków prowadzi Annę Duszak do wniosku, że status komunikacyjny komponentów zdaniowych, w funkcji tematu lub rematu, a co za tym idzie, zajmowane przez nie pozycje strategiczne, mają bezpośredni wpływ na linearny układ kategorii gramatycznych (np. Duszak 1987a; 1989a). Związek ten jest tak ścisły, że niejednokrotnie staje się powodem niwelowania różnic składniowych

między językami. Powyższe tezy rozwinięte zostały w książce habilitacyjnej Anny Duszak pt. *The Dynamics of Topics in English and Polish* (Duszak 1987b), która prezentuje podsumowanie obserwacji Autorki na ten temat, stanowiąc także kompendium wiedzy o jej dokonaniach naukowych z zakresu tematykacji i rematykacji struktur zdaniowych w języku polskim i angielskim.

2. Analiza dyskursu i analiza gatunków mowy w pracy naukowej Anny Duszak

Badania kontrastywne nad progresją tematyczną wkrótce skłoniły Annę Duszak do spojrzenia ku szeroko pojętej analizie dyskursu oraz analizie gatunków mowy. Na przełomie lat 80. i 90. przedmiotem dociekań Badaczki stają się koncepcje i modele tekstu, tekstowość i jej uwarunkowania kognitywne, pragmatyczne i formalne, typologie tekstów, a także gatunki mowy i ich kulturowe zróżnicowanie (np. Duszak 1989b; 1990c). Jako materiał badawczy w tym przypadku posłużyły szczególnie teksty prasowe i akademickie. Na tle tych pierwszych ogólnoteoretyczna wiedza o tekście zostaje odniesiona przez Autorkę do specjalistycznej literatury socjologicznej i dziennikarskiej na temat komunikacji prasowej. Wychodząc od modelu dyskursu T.A. van Dijka (1977), Anna Duszak ukazuje różnice w formalnej i pojęciowej schematyzacji dyskursu wiadomości prasowych w języku polskim, angielskim i niemieckim, a także w przyjętej w nich retoryce narracji dziennikarskiej (Duszak 1991). Przybliżyła także uwarunkowania kulturowe i językowe genu wiadomości prasowej, sięgając do historycznych nawiązań i zmian ewolucyjnych w stylach dziennikarskich (Duszak 1995). Na tle tekstów akademickich z kolei Anna Duszak odsłania tajniki komunikacji w świecie współczesnej nauki. Interesuje ją zwłaszcza specyfika tekstów naukowych i dydaktyczno-naukowych (Duszak 1992), a także strategie, porównania i przemiany stylów intelektualnych (Duszak 1994a, b; 1997a–d). Obserwacje, jakich dokonuje w odniesieniu do podejmowanych

zagadnień, wśród których znalazły się m.in. metafory w dyskursie językoznawczym, styl teutoński i jego konsekwencje komunikacyjne, dygresywność, redukcja, elaboracja czy (re)orientacja w tekstach naukowych, osadzone są na szerokim podłożu międzykulturowym dyskursu akademickiego (zob. Duszak 1997e). Istotnym elementem tego dyskursu jest także polityka edukacyjna w zakresie nauczania języka, która stanowi źródło zmiany językowej i kulturowej prowadzącej do rozwoju gatunków komunikacji akademickiej (Duszak 1998a).

Prace we wspomnianym obszarze komunikacji akademickiej zajmowały istotne miejsce już na ówczesnym etapie drogi naukowej Profesor Anny Duszak. Inspirowane były zmianą optyki patrzenia na tekst, która spowodowała oddalenie się Badaczki od lingwistyki tekstu *sensu stricto*, kierując jej uwagę ostatecznie w stronę analizy dyskursu i teorii genrów (zob. Duszak 1998b: 213–227). Uwydatnione z tej perspektywy aspekty pragmatyki językowej oraz socjokognitywne ujęcie dyskursu jako działania społecznego zdecydowały w konsekwencji o włączeniu się Anny Duszak w nowy nurt myślenia lingwistycznego. Jak to wielokrotnie sygnalizowała w swoich publikacjach (np. Duszak 1998b: 19; 2001: 7–8), a także w komunikacji bezpośredniej, nurt ten pozwala najlepiej integrować modele tekstu i kontekstu, a tym samym wyjaśnia zjawiska komunikacyjne w sposób najpełniejszy. W centrum dociekań Autorki pojawiają się kwestie m.in. historycznych, społecznych i kulturowych uwarunkowań tekstu akademickiego; struktur artykułu naukowego; różnic kulturowych w poziomie relewancji i redundancji tekstu; posługiwania się metadyskursem; a także funkcjonowania „twarzy” i grzeczności akademickiej (zwł. Duszak 1997b–e). Analizy te w rezultacie pozwalają Annie Duszak ukazać specyfikę polskiego dyskursu akademickiego na tle innych dyskursów, zwłaszcza angielskiego, ze względu na jego szczególną rolę jako *lingua franca* współczesnej komunikacji akademickiej. Jednym z najważniejszych konstruktów myślowych, które budują i naznaczają dociekania teoretyczne Badaczki z tego okresu, jest koncepcja gatunkowo warunkowanych naturalnych kategorii tekstowych,

w znaczeniu domen dyskursywnych (zob. Duszak 1998b: 227–241). Powstają one na bazie kulturowo generowanych prototypów gatunkowych, które cechuje różny rozkład prototypów tekstowych, a także różne typy związków intertekstualnych.

Ten sposób patrzenia na domeny dyskursu będzie znaczącym czynnikiem odróżniającym prace Anny Duszak o profilu dyskursywnym z dekady lat 90. od tych, które nastąpiły po nich na początku lat dwa tysiące. Znajdzie on swoje zwieńczenie w tomie zbiorowym pt. *Culture and Styles of Academic Discourse* (Duszak red. 1997), który zamknie niejako ten etap działalności Profesor Anny Duszak na płaszczyźnie naukowej i organizacyjnej. Całościowe podsumowanie, synteza oraz rozwinięcie dotychczasowych rozważań Autorki na temat tekstu i dyskursu, zawierające wnikliwy przegląd początków, ewolucji i perspektyw badawczych w dziedzinie lingwistyki tekstu i analizy dyskursu, złoży się z kolei na treść jej wybitnej monografii *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa* (Duszak 1998b). Przytaczając obszerną literaturę przedmiotu, Anna Duszak przybliżyła w niej kluczowe etapy rozwoju nauki o tekście, specyfikę i zasięg gramatyki tekstu, pojęcia tekstu jako produktu i jako procesu, a także najnowsze interpretacje tekstu interakcyjnego. Wiele miejsca poświęca również kontekstowym i kulturowym uwarunkowaniom procesów komunikacji, akcentując podejścia integrujące tekst i kontekst, szczególnie koncepcję *genru intertekstualnego*, inspirowaną pojęciem wielogłosowości M. Bachtina. Książka ta, o pionierskim charakterze, stanowi pierwsze w Polsce systematyczne, wszechstronne i krytyczne opracowanie zjawisk językowych na tym obszarze badań lingwistycznych.

3. Kategorie tożsamości społecznej i kulturowej w badaniach nad dyskursem Anny Duszak

Istotnym przełomem w myśleniu Anny Duszak o tekście i dyskursie było włączenie w krąg jej zainteresowań badawczych na początku lat dwa

tysiące kategorii tożsamości społecznej i kulturowej. To właśnie spojrzenie na komunikację z perspektywy relacji język–tożsamość, któremu najdobitniej dała wyraz w pracy zbiorowej *Us and Others. Social Identities across Languages, Discourses and Cultures* (Duszak red. 2002), przyczyniło się do rozszerzenia podstawy definicyjnej domen dyskursywnych. W artykule *Języki, kultury, wspólnoty* (Duszak 2001), który omawia interdyscyplinarne uwikłania lingwistyki i wynikający z nich rozpad tradycyjnych pojęć „języka” jako kodu czy systemu wyznaczającego przynależność do monolitycznej wspólnoty językowej złożonej z idealnych mówców o jednorodnej wiedzy językowej (w rozumieniu N. Chomsky’ego), Badaczka akcentuje konieczność istotnych przewartościowań w dotychczasowych koncepcjach i metodologiach. Różnorodność ludzkich zachowań i ich motywów, których nie da się zamknąć w ciasnym gorsecie „podkategorii językowych” wytypowanych do określania społecznych zjawisk komunikacyjnych, takich jak np. język potoczny, literacki, socjolekt, dialekt czy żargon, stawia pod znakiem zapytania sens odwoływania się do arbitralnych klasyfikacji systemowych mnożonych na podstawie idealnych i jednolitych schematów kompetencji werbalnych. Zrodziły się pytania: *Jak opisać różne stopnie uczestnictwa w tej samej wspólnocie języka albo mniej lub bardziej „pełne” uczestnictwo w wielu wspólnotach naraz? Jak wyeksponować rosnącą rolę wielojęzyczności jednostek i całych społeczności w celu uzupełnienia, pogłębienia czy poszerzenia tego opisu?* (zob. Duszak 2001: 8–9).

Przekonanie Autorki o konieczności zgłębiania postulowanej lingwistycznie i filozoficznie tezy, że język to *także, a może przede wszystkim* ludzie i ich działania (zob. Duszak 2001: zwł. 7–8), przyczyniło się w ostateczności do przyjęcia przez nią, za J. Swalesem (1990), nowszej koncepcji społeczności jako wspólnoty dyskursu (*discourse community*). W myśl tej idei to już nie język ani też jego apriorycznie określone zróżnicowanie wewnętrzne decydują o tym, *gdzie* i *jak* przebiegają granice oraz przecięcia między grupami ludzkimi. Jak pisze w tekście na ten

temat (Duszak 2001: 9): „istotę wspólnoty dyskursu stanowią cele społeczne, jakie przyświecają jej członkom. [...] W jakimś sensie wspólnota jest więc definiowana przez typy dyskursów [jako praktyk, a więc zapośredniczonych poprzez medium języka działań, identyfikacji, stylów, symboli, wartości, idei, potrzeb czy interesów – U.O.], jakie wykształca dla realizacji swoich celów społecznych”. Oznacza to, że „wspólnoty dyskursu mogą tworzyć się «ponad» wspólnotami językowymi, a więc niezależnie od tego, jaki jest język rodzimy [ich] członków. [...] Dochodzi tu do znacznego «rozciągnięcia» [ale także parcelacji/rozdrobienia – U.O.] kategorii wspólnoty, o czym świadczą różnice w stopniu scalenia poszczególnych struktur, typie więzi międzyludzkich, jakie leżą u ich podłoża, a także w różnym stopniu zinstytucjonalizowania dyskursów, jakie wspólnotom tym można przypisać” (Duszak 2001: 10–11).

Ten tok myślenia wywarł znaczący wpływ na zapatrywania Anny Duszak na wspomnianą wcześniej projekcję lingwistyki jako nauki interdyscyplinarnej. Był również bezpośrednim przyczynkiem do zwrócenia się przez nią w stronę lingwistyki krytycznej i prac autorów takich jak N. Fairclough, R. Wodak, G. Kress czy A. Hodges. W obu przypadkach myślenie to wskazywało na dystansowanie się Badaczki od tradycyjnego paradygmatu kognitywnego, nastawionego na analizę procesów mentalnych indywidualnych mówców i przychylenie się ku nowszemu kanonowi odwołującemu się do kategorii *kognicji społecznych*. Ten ostatni akcentuje nie tylko mentalny i interakcyjny charakter zjawisk językowych. Oznacza również (i przede wszystkim) ich procesualny, funkcjonalny i co ważne – negocjacyjny, a co za tym idzie, kontestacyjny charakter. Przekłada się on dodatkowo na nowe ujęcie kontekstu, rozumianego jako konstrukt społeczny dynamicznie kreowany w usytuowanych zdarzeniach językowych (zwl. van Dijk 1977; 1999; 2001; 2006; 2008; 2009). Mówiąc w ten sposób o języku, Autorka rozważa faktycznie „działania językowe, które stanowią akty ludzkiego uczestnictwa w kulturze [wyszczególnienie – U.O.]” (Duszak 2001: 7). Dla lingwistyki, która aspiruje do wielowymiarowego i pogłębianego

oglądu tych działań (w swoich różnych odmianach: analizy dyskursu, analizy genrów, lingwistyki tekstu, tzw. nowej retoryki, stosowanej analizy dyskursu, krytycznej analizy dyskursu, pragmatyki językowej, lingwistyki antropologicznej czy kulturowej), oznacza to – w świetle pozycji teoretycznej Anny Duszak – konieczność wyjścia poza ściśle lingwistyczne sfery poszukiwań. „Bez sięgnięcia do innych [pokrewnych] nauk humanistycznych i społecznych”, takich jak etnografia komunikacji, antropologia, semiotyka, psychologia czy socjologia (Duszak 2001: 7), „lingwistycy trudno będzie spełnić postulaty uzyskania «pełnego» obrazu człowieka «przez» język, do czego zmierzają koncepcje m.in. de Beaugrande’a (1997) czy Verschuerena (1999) [wyszczególnienie – U.O.]” (Duszak 2001: 8).

Spoglądając nieco krytycznie na ten pogląd, np. z perspektywy antropologii filozoficznej, filozofii dialogu czy etyki dyskursu, można powiedzieć, że spełnienie tego postulatu będzie trudne, jeśli nie niemożliwe, bez włączenia do lingwistycznego pojęcia wspólnoty także tzw. wspólnoty uczestnictwa (Okulska 2016; 2018). Jej koncepcja wyłania się z poszukiwań badawczych odwołujących się do tzw. dialogicznych modeli dyskursu, proponowanych w pracach takich autorów, jak np. R. Arnett i P. Arneson (Arnett 1986; Arnett i Arneson 1999), P. Ricoeur (zwł. 1992) czy E. Grillo (zwł. red. 2005). Uwypuklają one takie momenty wymiany językowej, kiedy **cele** społeczne aktorów, definiowane przez tradycyjny aparat pojęciowy zorientowany na interakcję o charakterze typowo *strategicznym*, nie dadzą się sprowadzić **wyłącznie do tego** typu praktyk dyskursywnych, przyjmując postać wypowiedzi o charakterze *komunikacyjnym* (w rozumieniu J. Habermasa, zwł. 1984). Analiza szerokiego spektrum dyskursywnych praktyk partycypacyjnych w sferze komunikacji publicznej, politycznej, medialnej, akademickiej, medycznej i pojednawczej odsłania z tej perspektywy nieco bardziej złożony obraz podmiotowości ludzkiej. Przyjmuje ona postać tzw. relacyjnej/pluralistycznej jedni, tzw. *wielojedni (uniplurality)*, nazywanej także *ipseitas* lub *Sobością*, która aktualizuje się etycznie na

poziomie zarówno indywidualnym, jak i zbiorowym w upodmiotawiających procesach *integracji* wewnątrz – i międzyosobowej (zob. zwł. Gold 1993; Umbreit 1997; Okulska 2018 itp.). Praktyki komunikacyjne tak skonstruowanych wspólnot są – jako tzw. działania dialogiczne – nośnikiem zmiany językowej i kulturowej leżącej u podstaw wzmocnienia i krzewienia pierwotnej międzyludzkiej solidarności, której przykład odnajdujemy chociażby w modelu społeczeństwa obywatelskiego. Aby uchwycić taki wizerunek wspólnoty, budowanej na zasadach rzeczywistego porozumienia społecznego i jedności, w poczuciu wolności, partnerstwa, wzajemnego poszanowania i integralności, niezbędna wydaje się weryfikacja kluczowego pojęcia „władzy” (jako siły, dominacji czy hegemonii), którym operuje lingwistyka krytyczna. W tym kontekście wzbogacające może być jego wcześniejsze, klasyczne ujęcie: w znaczeniu *bezinteresownego działania dla dobra wspólnego*, o którym czytamy np. u Arystotelesa (2011: zwł. Księga III) czy w teoriach działania ludzkiego wywiedzionych m.in. z tej myśli filozoficznej (np. Arendt 2010).

4. Krytyczna Analiza Dyskursu w badaniach lingwistycznych Anny Duszak

Zainteresowanie Anny Duszak tożsamością kulturową w wymiarze relatywnych wspólnot (a co za tym idzie, domen) dyskursu, ustanawianych przez strategiczne praktyki językowe w celu realizowania określonych interesów społecznych, było bezpośrednim czynnikiem, który doprowadził Badaczkę do głębszego wejścia w obszar krytycznej analizy dyskursu. Na tym polu odsłoniła ona szeroki i wielowymiarowy obraz tekstowo zapośredniczonej zmiany językowej i społeczno-kulturowej, którą wskazała – w całej złożoności i rozpiętości – jako dyskursywny wyznacznik doby współczesności w jej późnonowoczesnej odsłonie. Oprócz zagadnień tożsamości w centrum dociekań Autorki znalazło się zwłaszcza zjawisko globalizacji i towarzyszących jej zmian komunikacyjnych w różnych domenach dyskursu, takich jak np. nauka, edukacja,

polityka, media, sądownictwo i inne instytucje życia publicznego. Na tych płaszczyznach Profesor Anna Duszak ukazywała wdrażane przez działania językowe procesy przewartościowań międzykulturowych, hybrydyzacji wiedzy, mediatyzacji, komercjalizacji i marketyzacji życia, asymetrii społecznej, instrumentalizacji relacji społecznych, a także rosnącej fali agresji słownej w różnych jej odmianach.

W kontekście zachodzących ostatnio przemian tożsamości społecznych interesowała Annę Duszak szczególnie ekspansja języka angielskiego i związanych z nim wartości kulturowych. Efekty tych przeobrażeń odnosiła przede wszystkim do języka polskiego, w którym obserwowała bezprecedensowy jak do tej pory napływ do współczesnej polszczyzny zapożyczeń leksykalnych, schematów retorycznych i odniesień intertekstualnych z języka angielskiego. Dała temu wyraz m.in. w dwóch artykułach (Duszak 2002a, b), poświęconych mechanizmom tworzenia nowych tożsamości społecznych w kulturze polskiej pod wpływem struktur angielskiego kodu językowego w polszczyźnie XXI wieku. Jak wykazuje w przywołanych tekstach, nacechowanie symboliczne obcych elementów w języku polskim przełomu wieków jest niejednokrotnie źródłem asymetrycznych przetasowań środowiskowych. Są one często konsekwencją z jednej strony dystansowania społecznego osób, które nie identyfikują się ze znaczeniami powstającej „nowomowy”, a z drugiej asymilowania tych samych znaczeń przez mówców, dla których wartości te są w jakiś sposób atrakcyjne lub istotne. W konsekwencji prowadzi to do grupowej izolacji i wykluczenia tych pierwszych, przy jednoczesnej konsolidacji grupowej tych drugich, zarysowując nowe linie podziałów i napięć społecznych na gruncie polskim. W wyniku tak działających sił odśrodkowych dochodzi do wypierania i rozlokowywania autorytarnych centrów kulturowych przez podporządkowane peryferie. Te ostatnie przejmują jednocześnie rolę tzw. małych kultur (w rozumieniu A. Hollidaya 1999), rozproszonych pomiędzy przecinające się i wielopoziomowe „wspólnoty sieciowe” (*nested communities*) w rozumieniu H. Clarka (1996).

Zatem globalizacja z tej perspektywy to także *glokalizacja* (Duszak i Okulska 2004: 8; zob. także Trudgill 2004; Duszak 2006a, b), w znaczeniu terminu R. Robertsona z 1995, co zostało odnotowane w tomie zbiorowym pt. *Speaking from the Margin. Global English from a European Perspective* (Duszak i Okulska red. 2004). Zjawiska te przenikają także do dyskursu publicznego, który Badaczka ilustruje w przywoływanej książce na przykładzie języka polskich znaków drogowych (Duszak 2004). Kulturowy dyferencjał sił i dystans, jaki się historycznie wytworzył pomiędzy dominującym w globalizującym się świecie językiem angielskim, a zajmującym peryferyjną pozycję językiem polskim, a także towarzyszący temu rozziw pomiędzy scentralizowaną komunikacją standardową, wyznaczającą prototypy tekstowe i obowiązujące wzorce, a dyskursami peryferyjnymi z pogranicza uzusu społecznego w dobie powszechnego wypierania sfery publicznej przez sferę prywatną, stworzył podatny grunt dla przejmowania przestrzeni społecznej przez marginalne praktyki językowe. Jak twierdzi Duszak w tekście ze wspomnianego zbioru (2004: 23–24), dyskursy marginalne są nieobojętne, dynamiczne, zauważalne, chwytliwe i atrakcyjne, przez co łatwo się przemieszczają, adaptują i przenikają do innych dyskursów, powodując ich przeobrażenia, erozję i powstawanie nowych centrów komunikacyjnych. Tak się właśnie dzieje z językiem polskim w komunikatach drogowych, które zamiast dotychczas stosowanych tradycyjnych znaków i regulacji coraz częściej przyjmują formy kolorowych reklam i billboardów. Cechuje je wysoki poziom zróżnicowania stylistycznego, interaktywności, upotocznienia, a także rozległe związki interdyskursywne i multimodalne, przez co łamią one wcześniej ustalone granice i konwencje, wkraczając na terytorium kodu centralnego. Wspomniany artykuł Anny Duszak jest bodajże pierwszym tekstem, w którym Autorka konkretyzuje swoje zainteresowania semiotyką społeczną i empirycznym zastosowaniem jej aparatu badawczego do analizy dyskursów multimodalnych, funkcji języka w dobie komunikacji wizualnej i relacji języka z obrazem w kontaktach międzykulturowych. Takie spojrzenie na

dyskurs będzie kontynuować w następnych latach swojej pracy naukowej, w której zrealizuje wiele kolejnych projektów o podobnym profilu (np. Duszak 2007; 2009; 2010).

Wyniki ostatniego z wymienionych badań ukazały się w tomie pt. *Globalization, Discourse, Media: In a Critical Perspective* (Duszak, House i Kumięga red. 2010), który scala dotychczas wspomniane wątki przewodnie działalności naukowej Anny Duszak. W zamieszczonym tam artykule (Duszak 2010) Autorka pokazuje, w jaki sposób problematykę dyskursywnie konstruowanej tożsamości, językowo zapośredniczonych podziałów społecznych, mediatyzacji i bilbordyzacji życia, a także komercjalizacji czy utowarowienia przekazu można odnieść do kwestii historycznych związanych z interpretacją zawiłych i nierozwiązanych problemów wywodzących się z trudnej politycznej przeszłości. Batalia o pamięć historyczną okresu powojennego: czasów komunistycznych i PRL-u – jak pisze – podzieliła Polaków na kategorie *swój* i *obcy*, służąc ideologii negowania i kwestionowania pierwszych rządów po 1989 roku. Retoryka wojenna stosowana przez frakcje polskiej sceny politycznej w celu zdyskredytowania i wyeliminowania politycznych oponentów stała się taryfą przetargową w realizacji zamierzonego celu, jakim jest zdobycie władzy. Typowymi nośnikami haseł deprecjonujących i wykluczających przeciwnika na różnych etapach były słowa klucze, takie jak np.: *komuniści, postkomuniści, agenci, współpracownicy, układ*. Miały one za zadanie wzbudzić klimat podejrzliwości i insynuacji w relacjach pomiędzy obozami, które niegdyś jako opozycja podejmowały skonsolidowaną walkę z totalitarnym reżimem. Dodatkowo spiralę agresji napędzają typowo konfliktogenne akty mowy, takie jak np. oskarżenia, groźby, obelgi czy pozwy sądowe, skutkujące wzrostem wzajemnych antagonizmów, polaryzacją społeczeństwa i w konsekwencji znacznym obniżeniem jakości debaty publicznej.

Takie kontestacyjne formy językowego wyrazu są napędzane, jak twierdzi Anna Duszak, przez praktyki typowe dla kultury korporacyjnej. Należą do nich m.in. prowokacyjne strategie retoryczne, a także różnego

rodzaju gry językowe, hybrydy komunikacyjne, gadzety tekstowe oraz wizualizacje, które (za J. Lemke) nazywa „regułami *franczyzy* dyskursywnej” (Duszak 2010: 202). Przyczyniają się one do upotocznienia lub (za N. Faircloughem) tzw. konwersacjonalizacji dyskursu, który w ten sposób staje się atrakcyjnym zasobem/towarem (por. np. Bralczyk 2008) wykorzystywanym do osiągnięcia wytyczonych celów. W przypadkach intersemiotycznych rekontestualizacji treści historycznych odwołujących się do tzw. trudnej przeszłości, które Autorka ilustruje przez odwołania do współczesnych reklam i grafiki wykorzystującej symbole czasów komunistycznych (zarówno ustroju socjalistycznego, jak i Solidarności), efekty takich działań komunikacyjnych przekładają się na określone przewartościowania w ramach identyfikacji kulturowych. Zachodzi to w wyniku oddziaływania na reprezentowane przez mówców kognicje społeczne, takie jak np. przynależność do grupy wiekowej czy wyznawany światopogląd, co prowadzi do dyskursywnego włączania aktorów społecznych do językowo ustanawianych nowych schematów interpretacyjnych bądź do wykluczenia ich z tych schematów.

Wątek dyskursów polskich transformacji politycznych z perspektywy kategorii wieku kontynuowany jest przez Annę Duszak także w artykule, który ukazał się w tomie zbiorowym *Language, Culture and the Dynamics of Age* (Duszak i Okulska red. 2011). W badaniu na temat debaty medialnej wokół lustracji w latach 2006–2007 (Duszak 2011) Autorka ukazuje dyskursywne praktyki ustanawiania w polskiej świadomości społecznej arbitralnych przedziałów wiekowych dla przeforsowania na polskiej scenie politycznej strategicznego celu tzw. oczyszczenia kraju z jego komunistycznego dziedzictwa. Relatywnie ustalona granica w czasie dzieląca obywateli na tych, którzy podlegają procesowi lustracji, i tych, którzy są z niej zwolnieni, spowodowała przypisanie wszystkich z tej pierwszej grupy, niezależnie od różnic pod względem uwikłania w dawny system czy odpowiedzialności za trudną przeszłość, do wspólnej kategorii „podejrzanych”. Studium to odsłania nowy wymiar konceptualizacji ludzkiego wieku w realiach polskich,

który Anna Duszak nazywa „kontekstowym”. Opiera się on już nie na tradycyjnie pojmowanej idei czasu mierzonego chronologicznie według lat lub cykli biologicznych, lecz na kulturowo przyjętej linii demarkacyjnej wytyczonej przez dominującą ideologię. Interesującym aspektem dyskursu na temat lustracji, na który zwraca uwagę Badaczka, jest nieprzystawalność oficjalnej, polaryzującej narracji przekazu medialnego do umiarkowanych wypowiedzi zwykłych obywateli na ten temat, których głosy zebrane zostały w specjalnie opracowanym kwestionariuszu. Potwierdza to antagonizującą rolę mediów w procesie instrumentalizacji i zaostrzania debaty publicznej, a także wykorzystywane przez nie mechanizmy dyskursywnej rekontekstualizacji wieku w celu utrwalania i pogłębiania podziałów społecznych.

Ten ponury obraz degradacji instytucji w dobie ponowoczesności przywołuje pojęcie tzw. etyki technocentrycznej, którego Anna Duszak używa jako uzupełnienie terminu „moralności korporacyjnej” Bogdana Wojciszke z 2005 roku (zob. Duszak 2006c: 89). W artykule pochodzącym z tomu *Langue, Droit, Société / Language, Law, Society* (Bartol, Duszak, Izdebski i Pierrel red. 2006) Autorka odnosi je do tzw. terroru instytucji, w znaczeniu zapośredniczonej medialnie władzy wykorzystywanej w służbie różnego rodzaju grup interesu (Duszak 2006c: 89–90). Na styku dwu przeplatających się domen społecznych, tj. polityki i prawa, Badaczka obnaża dyskursywne konsekwencje przekraczania granic etyki komunikacji w życiu publicznym. W wyniku narastającej wulgaryzacji języka w polityce, mediach i innych instytucjach społecznych gruntownemu przededefiniowaniu i rekontekstualizacji ulegają dotychczasowe gatunki prawne i prawnicze. Z jednej strony coraz częstsze posługiwanie się konfliktowymi aktami mowy w polityce, takimi jak np. groźby czy oskarżenia, powoduje przemieszczenia gatunków (np. pozwy sądowe) z dziedziny prawa do sfery polityki. Z drugiej zaś strony w samym języku prawniczym dochodzi do przesunięć i nakładania się pól semantycznych oraz kontekstów z pobudek ideologicznych.

Przykładem mogą być polskie słowa lub frazy takie jak: (nieformalny) *donos*, (oficjalne) *zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa* czy (kolokwialny) *kwit na kogoś*. Obserwowana releksykalizacja tych jednostek jest dobitnym dowodem na zacieranie się granic pomiędzy sferą publiczną i prywatną w przestrzeni prawa. Szokujące i sensacyjne efekty komunikacyjne, których dostarcza ich zamienne użycie przez przedstawicieli tej kultury, świadczą o jej erozji w wyniku napływu agonistycznych wzorców autopromocji, indywidualizmu czy współzawodnictwa. Technocentryczna etyka, która za tym stoi, przyczynia się do relatywizacji jednej z podstawowych ludzkich wartości, jaką jest odpowiedzialność. Jej dyskursywne negowanie, rozmywanie i dewaluację Anna Duszak analizuje wraz z A. Jopek-Bosiacką w artykule poświęconym językowi dochodzenia polityczno-prawnego przez Komisję Śledczą w sprawie afery Rywina (Duszak i Jopek-Bosiacka 2005), obnażając jednocześnie towarzyszącą tym przesłuchaniom degradację transmitowanego w mediach procesu legislacyjnego.

Tę problematykę etyki komunikacji językowej, wymazywania sfery publicznej i postępującej kolokwializacji dyskursu w dobie ponowoczesności i globalizacji Anna Duszak odnosi także do jednej z najważniejszych domen, które ją zajmowały przez większość drogi zawodowej, mianowicie do dziedziny nauki i edukacji. Zagadnieniom tym poświęca wiele miejsca we współredagowanych zbiorach Cortese i Duszak (red. 2005) oraz Duszak i Okulska (red. 2006), a także w dwu ostatnich swoich książkach opublikowanych w 2015 roku (Duszak, Jopek-Bosiacka i Kowalski red. 2015; Duszak i Kowalski red. 2015). Tak jak wspomniane wcześniej obszary życia społecznego, tak i domena akademicka podlega nieuchronnej zmianie językowej w kierunku włączania zapośredniczonych medialnie praktyk globalnej ideologii korporacyjnej, marketingowej i konsumenckiej. W relacjach międzyludzkich przeobrażenia te znajdują swój wyraz w polaryzacji aksjologicznej środowiska akademickiego i wynikających z niej reinterpretacji kryteriów

identyfikacji pod wpływem asymetrycznych i hierarchicznych pozycji społecznych (Duszak 2005a; 2006a, b; 2015). Ma to zasadnicze znaczenie dla funkcjonujących w kulturze polskiej schematów grzeczności językowej (np. Marcjanik 2007), które podlegają radykalnym przeformułowaniu według typowych reguł komunikacji instrumentalnej. Odwołując się do nowych wzorców interakcyjnych, schematy te sprowadzają instytucję akademii do roli usługodawcy, a jej odbiorców do roli klientów. Pozbawiają ją w ten sposób dawnego etosu „świątyni wiedzy”, „wieży z kości słoniowej” czy agory, w konsekwencji przyczyniając się do dezintegracji wspólnoty akademickiej. Przeplatanie się domeny naukowo-edukacyjnej z domeną medialną, polityczną, biznesową czy nawet rozrywkową (ang. hasła: *edutainment*, *spin-professors* itp., Duszak 2005a: 72, 82) jest często źródłem redefiniowania wizerunków akademickich względem kategorii zewnętrznych i w konsekwencji kolonizowania świata nauki przez te ostatnie (zob. także Duszak 2015: 88).

Jak podkreśla Anna Duszak, zmiany te mają zasadnicze znaczenie nie tylko dla komunikacji akademickiej, ale również dla samego stylu naukowego. Nowoczesna teleologia dyskursu naukowego, odwołująca się często do pozaakademickich wartości i zasad argumentowania (zob. np. Molek-Kozakowska 2016; Wagner 2016 itp.), prowadzi do metalingwistycznego odejścia od tradycyjnie autonomicznego stylu naukowego *ad rem* do jego współczesnych konwencji pragmatyczno-kognitywnych *ad hominem* (w znaczeniu „nowej retoryczności” według S. Gajdy; zob. np. Duszak 2006a: 238–240; 2006b: 38–42). Skutkuje to m.in. uciekaniem się coraz częściej w komunikacji naukowej do retorycznych strategii **doświadczenia** zamiast obserwacji, **perswazji** zamiast informacji czy **popularyzacji** zamiast intelektualizacji. Efektem takich działań jest tzw. eseizacja przekazu naukowego (w rozumieniu S. Gajdy), a także – co akcentuje Duszak (np. 2005a: 82) – wyraźne spłaszczanie różnic pomiędzy wymiarem odkrywczobadawczym i dydaktycznostosowanym

nauki (zob. także Duszak 2006b: 40; 2015: 90). W obliczu poczynionych konstatacji nt. rozwoju współczesnego dyskursu akademickiego powstaje pytanie, które Anna Duszak formułuje za T. Sławkiem: *o lojalność dzisiejszych uczonych w stosunku do akademii i uniwersytetu* (Duszak 2005a: 88). Z odpowiedzią przychodzi w jednym z ostatnich swoich tekstów (Duszak 2015), w którym zawiera swego rodzaju testament akademicki, rzec by można, testament także własnego życia akademickiego, naukowego, pedagogicznego i wychowawczego:

Kompetencja w zakresie wiedzy naukowej i jej językowego wyrażania, stanowiąca trzon dyskursywnego modelu wspólnoty akademickiej, powinna przekładać się na zachowania profesjonalne w kontekstach pozaakademickich. Swoista „wierność” dyscyplinie, przejawiająca się w rzetelności i fachowości informacji, wymaga wówczas innego przekazu, a co się z tym wiąże, kompetencji społecznych, umiejętności osądu, co, kiedy i jak należy powiedzieć, aby nie uzyskać niezamierzonego efektu, jakim może być niezrozumienie treści i intencji czy działanie na czyjąś szkodę (Duszak 2015: 96).

5. Perspektywa etnolingwistyczna, międzykulturowa i porównawcza w analizach językoznawczych Anny Duszak

Równie ważnym wątkiem, który przeplatał się z omówionymi zagadnieniami w pracy naukowej Profesor Anny Duszak, było spojrzenie etnolingwistyczne, międzykulturowe i porównawcze na język i realizowane tą drogą procesy komunikacyjne. Oprócz wspomnianych już źródeł, w których perspektywy te znajdują swe różne interdyscyplinarne realizacje, szczególnie dobitnie wybrzmiewają one w trzech

tomach współredagowanych przez Annę Duszak¹. Publikacje te w sposób kluczowy akcentują porównawczo-kulturowy profil zainteresowań Badaczki. Dwie wcześniejsze ze wspomnianych pozycji (Duszak i Pawlak red. 2003; 2005) przyjmują charakter analizy jakościowej i skupiają się na językowych sposobach wyrażania, rozpoznawania, negocjowania, konceptualizacji i rozumienia emocji w językach i kulturach świata. Z kolei trzecie źródło (Duszak, Gajek i Okulska red. 2006) akcentuje jakościowo-ilościowe podejście do danych językowych, odślaniając różnorodność zastosowań analizy korpusowej w językoznawstwie porównawczym.

Zainteresowanie Anny Duszak sposobami językowego komunikowania emocji w kulturach ludzkich wyrażone zostało w publikacjach poświęconych z jednej strony emocjom pozytywnym uczestników interakcji (zwl. Duszak 2005b), a z drugiej strony w tekstach na temat różnorodności ekspresji werbalnej emocji negatywnych (zwl. Duszak 2003). Jako przykład emocji pozytywnej, leżącej u podstaw ludzkiej komunikacji, Autorka wskazuje poczucie szczęścia, spełnienia czy też satysfakcji, jaka płynie z tzw. komunikacji „udanej”. Jak pisze we wstępie do swojego artykułu: „w jakimś sensie, człowiek szczęśliwy to człowiek spełniony w kontakcie z innymi ludźmi, a miarą tego spełnienia jest subiektywne odczucie udanej («szczęśliwej») komunikacji językowej” (Duszak 2005b: 43). Kategorię w ten sposób „spełnionej” komunikacji lub – z językoznawczego punktu widzenia – komunikacji „skutecznej”, która stanowi założenie tradycyjnego porządku metodologicznego dziedziny, przeciwstawia Autorka komunikacji „nieudanej”, „pozorowanej”

1. W roku 2017 ukazał się ostatni pośmiertnie wydany tom z symbolicznym udziałem Anny Duszak (Duszak, Jabłoński i Leńko-Szymańska red. 2017), jako rezultat międzynarodowej konferencji *East – West European Forum on Discourse. Past, Present and Future of Discourse Studies* (Warszawa, 14–16.05.2015 r.), zorganizowanej w Instytucie Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego z inicjatywy i pod kierownictwem Profesor Anny Duszak. Konferencja ta była wyrazem zainteresowania Badaczki komunikacyjnymi efektami międzykulturowych spotkań Wschodu i Zachodu, a także zwiastunem Jej planów naukowych zwracających się w stronę m.in. porównania wschodnich (orientalnych) i zachodnich (okcydentalnych) tradycji prowadzenia studiów nad dyskursem.

lub „przewrotnej”, która zaczyna wypierać harmonijne współdziałanie między ludźmi w dobie powszechnej globalizacji, technologizacji i marketyzacji życia.

Podczas gdy koncepcja komunikacji udanej zasada się na pojęciu optymizmu komunikacyjnego, aksjologii wartości pozytywnych i założeniu możliwości racjonalnego i solidarnościowego współdziałania między ludźmi (w rozumieniu np. Grice’a lub Sperbera i Wilson), komunikacja pozorowana jest powszechnym zjawiskiem we współczesnym świecie, które zaczyna wypierać autentyczną komunikację międzyludzką przez zawieszenie lub ukrycie prawdziwej intencji komunikacyjnej oraz akceptację takiego stanu przez obie strony wymiany. W takich warunkach „[k]amuflaż staje się formą bycia językowego. Grze komunikacyjnej towarzyszy zresztą szeroko rozumiana gra z rzeczywistością, która ogranicza, ale też w zasadniczy sposób wspomaga komunikację pozorowaną” (Duszak 2005b: 48).

Nowoczesne techniki inscenizacji i możliwości ich medialnego nagłaśniania, tworzenie przestrzeni wirtualnych i obrazów ze świata matriksów w przekazie konstruowanym na podstawie wyobraźni sterowanej komputerem przyczyniają się do powstawania „nowego poczucia rzeczywistości, zawieszanej między bytem a niebytem” (Duszak 2005b: 48). W takim świecie wzrasta przyzwolenie na udawanie, które dzieje się w zdarzeniach medialnych kreowanych na spontaniczność i autentyczność, czego przykładami są programy typu *talk show*, *reality show* oraz różnego rodzaju produkcje powstające drogą kanałów interaktywnych. Napędza to rozwój kultury mistyfikacji, pozorów i kamuflażu, w której „ludzie prowadzą różne gry werbalne przez analogie do tego, co ma miejsce w świecie zewnętrznym”, tworząc teksty naśladowujące rzeczywistość. Jak podkreśla Anna Duszak, taki dyskurs wzmaga niepewność, w której „[c]zęsto nie jest jasne, czy nadrzędnym celem tekstu jest informacja, czy zwykła indoktrynacja. Czy ma on charakter profesjonalny, czy dyletancki, czy jest oryginalny, czy wtórny? Czy należy doszukiwać

się w nim śmiałej ekspresji, czy jest on po prostu wulgarny i obraźliwy?” (Duszak 2005b: 48).

Rosnąca multimedialność i wynikająca z niej wielokodowość / multimodalność przekazu sprzyja jego atrakcyjności, która ma uzależnić komunikację od potrzeb rynku i nakłaniać użytkowników do odbioru powierzchownego. Nie chodzi w nim o dochodzenie do sensu i celu komunikatu, a raczej o wywoływanie selektywnych konotacji lub skojarzeń, które odmawiają pełnej interakcji z tekstami, czyniąc ją jednostronną, niespójną, chaotyczną, zagłuszającą inne głosy, a w konsekwencji odebraną od płaszczyzny rzeczywistości (zob. Duszak 2005b: 48–49).

Jeśli chodzi o zainteresowanie Anny Duszak emocjami negatywnymi, uwagę swą kieruje ona szczególnie na uczucie gniewu. Analizę sposobów konceptualizacji tego zjawiska w wyrażeniach językowych traktuje jako tło, na którym zarysowuje różnice pomiędzy podejściem uniwersalistycznym a podejściem relatywistycznym do języka emocji zwłaszcza i do języka jako takiego w ogóle. Z perspektywy pierwszego spojrzenia „ludzi łączy więź psychiczna, której istotnym fundamentem jest podobieństwo w doświadczaniu i wyrażaniu emocji. Prace licznych autorów pokazują, jak dla wyrażania gniewu różne języki sięgają do tych samych metafor: wysokiej temperatury, rosnącego ciśnienia, rozgrzanego pojemnika, pojemnika pod rozpierającym go ciśnieniem. Języki emocji w różnych językach zdają się być porównywalne” (Duszak 2003: 15). Ponadto, porównywalny jest także sam repertuar emocji, których ludzie doświadczają niezależnie od kultur, jakie reprezentują.

dlatego w ślad za niektórymi psychologami, mowa o emocjach uniwersalnych [...]. Mają się one odznaczać prostotą psychologiczną, być łatwo i powszechnie rozpoznawalne, a w warstwie językowej przyjmować proste formy leksykalne, co znamionuje poziom podstawowy kategorii w świetle teorii prototypów. Jedną z takich emocji ludzkich miałyby być właśnie gniew, oprócz smutku, radości, strachu czy

zdziwienia, przy czym badacze nie są zgodni co do ostatecznej liczby tego rodzaju powszechników emocjonalnych (Duszak 2003: 15).

Z perspektywy zaś drugiego spojrzenia powstają liczne pytania o to, „jak upewnić się, że mówimy tym samym językiem?”, skoro „sprawdzeniem dla naszej konceptualizacji emocji miałby być [właśnie] język” (Duszak 2003: 15–16). W kontekście omawianego uczucia gniewu Anna Duszak pyta:

Czy słowo *gniew* znaczy dla mówiącego zawsze to samo? Czy ma ono jednoznaczne odpowiedniki w innych językach? Jak odnieść angielskie *anger* do niemieckiego *Ärger*, *Wut* czy *Zorn*. Czy polski *gniew*, to angielski *anger*? Czy też, jak chce Wierzbicka [...], aby móc porównywać świat ludzkich emocji, trzeba mówić o emocjach, nie nazywając ich „po imieniu”, czyli nie używając słów takich, jak *gniew* czy *anger*? Ale czyż wówczas nie przestajemy mówić językiem, który przemawia do nas najbardziej? (Duszak 2003: 16).

Dalej Autorka podkreśla:

Są to pytania o przekładalność słów, struktur, a w konsekwencji o kulturowe uwarunkowania języka, o porównywalność ludzkich doświadczeń. Nasza konceptualizacja gniewu zależy od tego, co w naszym rozumieniu może wywołać gniew. Jakie okoliczności uzasadniają reakcje, czy to słowne, czy fizyczne, zwyczajowo związane z gniewem. Nasza konceptualizacja gniewu jest w znacznym stopniu sprawą wartościowania. Wyznacza ją przyjęty w danej kulturze system wartości, ocen i przekonań. To, jak rozumiemy pojęcie gniewu, jak mówimy o gniewie, zostaje uwikłane w dyskurs

gniewu, w nasze doświadczenie w rozpoznawaniu i w komunikowaniu określonych emocji, w określonych kontekstach zachowań (Duszak 2003: 16).

Uznanie kulturowego osadzenia werbalnych i niewerbalnych korelatów emocji nie tylko „spycha lingwistyczne podejście do języka emocji na pozycje relatywistyczne”, ale „w skrajnej wersji może prowadzić do tezy o nieprzekładalności leksykonów emocji. W tym rozumieniu, emocje są postrzegane jako kategorie kulturowe, które mogą nie mieć odpowiedników leksykalnych między językami” (Duszak 2003: 16).

Z tej perspektywy, jak twierdzi Anna Duszak, wielość kulturowo zależnych wykładników emocji w językach świata odsłania niejako różne „profile emocjonalne” kultur ludzkich. Wsparciem w ich badaniu przez językoznawstwo i jego różne poddziedziny, np. semantykę kognitywną, pragmatykę komunikacji czy etnopragmatykę, powinny być inne nauki o człowieku, kulturze i społeczeństwie. Należą do nich, oprócz filozofii i psychologii poznawczej, takie dyscypliny jak np. fizjologia, neurologia, biologia czy tzw. nauki o mózgu (*neuroscience*), w których współczesna lingwistyka szuka sprzymierzeńców. Samodzielnie nie jest ona (i nie może być) w stanie rozwikłać złożonych dylematów wokół (języka) emocji, których analizy *stricte* językoznawcze niosą ze sobą ryzyko osądów powierzchownych (Duszak 2003: 19–20). To właśnie postulowana przez Autorkę opcja lingwistyki, która sięga do badań interkulturowych i interdyscyplinarnych, stanowi klucz do zrozumienia fenomenu języka. Aby go w pełni odsłonić, należy łącznie „przyjrzeć się różnym jego «językom»” i „«wysłuchać» różnych ludzkich twarzy” (Duszak 2003: 21).

Wspomnianą możliwość „przyglądania się” wielości językowych realizacji znaczeń w przekazie od strony zarówno różnych systemów i kodów komunikacyjnych, jak też reprezentacji kulturowych ich użytkowników stwarza obecnie komputerowo wspomagane językoznawstwo korpusowe oraz badania kontrastywne nad językami z perspektywy tego

podejścia. Przemianom i specyfice danych językowych stosowanych we współczesnej lingwistyce pod wpływem m.in. rozwoju nowych technologii w globalizującym się świecie poświęca Anna Duszak uwagę w tekście, który ukazał się we współredagowanej pracy zbiorowej pt. *Korpusy w angielsko-polskim językoznawstwie kontrastywnym. Teoria i praktyka* (Duszak, Gajek i Okulska red. 2006). W grę wchodzi nie tylko porównanie wielkich tradycji językoznawczych, takich jak polska czy anglosaska, z ich tendencjami do wyjaśniania procesów językowych za pomocą, odpowiednio, przykładów teoretycznych – kontekstowo izolowanych ilustracji przedstawiających np. zjawiska poprawności gramatycznej, adekwatności stylistycznej czy spójności wypowiedzi i przykładów empirycznych – naturalnych wypowiedzi autentycznych mówców powstałych w realnych sytuacjach wymiany językowej (Duszak 2006d: 33). Jednakże, jak wskazuje Anna Duszak, ogólne dążenie w lingwistyce światowej do zastępowania pierwotnie bezkontekstowych lub ewentualnie literackich przykładów „naturalnymi” danymi językowymi motywowane jest obserwacjami na temat kluczowej roli wiedzy pozajęzykowej mówców w interpretacji komunikatów. Ścisły wcześniej gorset dedukcyjnie określonego kanonu gramatycznego zostaje „otwarty” na nowe pokłady indukcyjnie zgłębianych znaczeń, uwzględniających perspektywę pragmatyczną, stopnie ważności argumentów czy poziomy empatii:

W miejsce sądów jednoznacznych pojawiło się pojęcie nieostrości znaczeń, ich otwartości interpretacyjnej (*fuzz*). Dane językowe zaczęły służyć jako *clues* – sygnały pozwalające uruchamiać określone mechanizmy interpretacyjne, sugerując najbardziej prawdopodobne (choć nie jedyne) odczytanie danego komunikatu. Zaczęto koncentrować się nie tylko (lub wręcz nie tyle) na treściach semantycznych wypowiedzi, ile na szukaniu implikatur, presupozycji, znaczeń konotacyjnych, niesionych przez dany przykład. Wreszcie sięgano do ludzkiej wiedzy o świecie (Duszak 2006d: 37).

Podjęcie takie w sposób oczywisty umożliwiło przekroczenie zdania jako górnej granicy jednostki językowej, torując drogę dla tekstu i dyskursu, wraz z ich pozajęzykowymi aspektami, jako punktów odniesienia w analizie lingwistycznej. Łącznie tworzą one „naturalny korpus” języka, który według Anny Duszak odsłania nowe kwestie i problemy badawcze. Dotyczą one zwłaszcza „otwartości interpretacyjnej tekstu, wzajemnego przenikania się gatunków i stylów funkcjonalnych języka, a także źródeł tekstów, ich autorstwa i wiarygodności dla celów metalingwistycznych, czy wreszcie samej względności wiedzy językowej i pozajęzykowej potocznych użytkowników języka” (Duszak 2006d: 38). Nowa optyka staje się tłem dla wyraźnej zmiany w językoznawstwie, gdzie przesunięciu autorstwa tekstów – przykładów z osoby badacza na realnych informatorów towarzyszy jedynie wybiórcze spojrzenie tego pierwszego na określone elementy formalne przekazu i ich pojęciową siatkę powiązań. Rosnące zaufanie do dużych, jak zaznacza Anna Duszak, „autentycznych” i „reprezentatywnych” korpusów tekstowych wzmaga analizy empiryczne nakierowane na porównanie, często z nachyleniem ilościowym, występowania cech formalnych (wiązek cech) w różnych typach tekstów na przestrzeni wewnątrz – i międzyjęzykowej. Ich obserwacja jest dziś możliwa dzięki rozwojowi komputerowo wspomaganey analizy danych, których kompilację do postaci korpusowej umożliwiają nowoczesne technologie zapisu, gromadzenia i wyszukiwania sekwencji językowych (Duszak 2006d: 38–47).

6. Zakończenie

Różnorodność zainteresowań i badań, które Profesor Anna Duszak realizowała w trakcie swojej drogi zawodowej, potwierdza Jej wyjątkowość jako naukowca o unikalnym wyczuciu uprawianej dyscypliny, szczególnej intuicji naukowej, umiejętności przekraczania granic i łączenia perspektyw, a także rejestrowania i prognozowania zmian oraz tendencji rozwojowych współczesnego językoznawstwa. Niepowtarzalna erudycja

oraz zdolność operowania językiem, zarówno ojczystym, jak i obcym, która wybrzmiewa w Jej tekstach i którą emanowała w szerokich kontaktach akademickich, niewątpliwie sytuuje Profesor Annę Duszak wśród najwybitniejszych specjalistów zarówno w polsko-, jak i anglojęzycznej tradycji lingwistycznej. Jej zamiłowanie do uprawianej dziedziny, ogólna postawa naukowa, pedagogiczna, wychowawcza i organizacyjna mogą być wzorem do naśladowania, a także inspiracją w pracy akademickiej wszystkich pokoleń językoznawców.

Bibliografia

Arendt, Hannah

2010 *Kondycja ludzka*. Warszawa: Aletheia.

Arnett, Ronald

1986 *Communication and Community*. Carbondale and Edwardsville: Southern Illinois University Press.

Arnett, Ronald C. i Pat Arneson

1999 *Dialogic Civility in a Cynical Age. Community, Hope, and Interpersonal Relationships*. Albany: State University of New York Press.

Arnett, Ronald C. i François Cooren (red.)

2018 *Dialogic Ethics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Arystoteles

2011 *Etyka nikomachejska*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Bartol, Danuta, Anna Duszak, Hubert Izdebski i Jean-Marie Pierrel (red.)

2006 *Langue, Droit, Société / Language, Law, Society*. Nancy: ATILF.

Bralczyk, Jerzy

2008 *Język na sprzedaż*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

Cap, Piotr i Joanna Nijakowska (red.)

2007 *Current Trends in Pragmatics*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.

Clark, Herbert

1996 „Communities, commonalities, and communication”, w: John Gumperz i Stephen Levinson (red.), 324–355.

- Cortese, Giuseppina i Anna Duszak (red.)
 2005 *Identity, Community, Discourse: English in Intercultural Settings*. Bern/Wien: Peter Lang.
- Dijk, Teun A. van
 1977 *Text and Context*. New York: Longman.
 1999 „Towards a theory of context and experience models in discourse processing’, w: Herre van Oostendorp i Susan R. Goldman (red.), 123–148.
 2001 „Discourse, ideology and context’, *Folia Linguistica* XXX(1–2): 11–40.
 2006 „Discourse, context and cognition”, *Discourse Studies* 8/1: 159–177.
 2008 *Discourse and Context*. Cambridge: CUP.
 2009 *Society and Discourse*. Cambridge: CUP.
- Dobrzyńska, Teresa (red.)
 1990 *Tekst w kontekście. Zbiór studiów*. Wrocław: Ossolineum/Wydawnictwo PAN.
- Duszak, Anna
 1976 „Powiązania semantyki ze składnią”, *Poradnik Językowy* 9: 402–409.
 1979 *A Semantic Analysis of English Verbs with Semantically and Formally Related Nominal Counterparts in Present-Day English* [niepublikowana praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. Olgierda A. Wojtasiewicza, Uniwersytet Warszawski].
 1983a „Word order and the communicative perspective”, *Studia Anglica Posnaniensia* 16: 77–84.
 1983b „Some remarks on contextual boundness and semantic relations in the thematic-rhematic structure of sentences”, *Studia Anglica Posnaniensia* 16: 85–96.
 1983c „Word order and language typologies”, *Kwartalnik Neofilologiczny* 30/1: 13–23.
 1984a „Topical sentence positions in English and Polish”, *Papers and Studies in Contrastive Linguistics* 18: 55–70.
 1984b „A note on rhematic subjects in English”, *Studia Anglica Posnaniensia* 17: 135–145.
 1985 „Rodzaje i stopnie pragmatyzacji struktur zdaniowych”, w: Franciszek Gruzca (red.), 113–125.

- 1986a „Semantic explanations in functional sentence perspective”, w: Dieter Kastovsky i Aleksander Szwedek (red.), 27–40.
- 1986b „Niektóre uwarunkowania semantyczne szyku wyrazów w zdaniu polskim”, *Polonica* 12: 59–74.
- 1987a „Prototypes, sentence topics and word order typologies”, w: Pirkko Lilius i Mirja Saari (red.), 147–162.
- 1987b *The Dynamics of Topics in English and Polish*. Warszawa: Wydawnictwa UW.
- 1988 „Natural categorization and functional sentence perspective”, *Papers and Studies in Contrastive Linguistics* 24: 93–109.
- 1989a „Communication and grammar: Towards a cognitive explanation”, *Kwartalnik Neofilologiczny* 36: 3–15.
- 1989b „Egocentryzm dyskursu a struktura języka”, w: Franciszek Gucza (red.), 109–125.
- 1990a „The nominative and the dative perspective in the topic-comment system in English and Polish”, w: Jacek Fisiak (red.), 507–526.
- 1990b „O lokalizacji tematu w zdaniu polskim”, w: Teresa Dobrzyńska (red.), 105–123.
- 1990c „Linguistic complexity, readability formulas and text comprehension”, *Kwartalnik Neofilologiczny* 37: 73–83.
- 1991 „Schematic and topical categories in news reconstruction”, *Text* 11/4: 503–522.
- 1992 „Metafory biologiczne w językoznawstwie: Funkcjonalno-typologiczna teoria składni”, w: Waldemar Woźniakowski (red.), 49–58.
- 1994a „Academic discourse and intellectual styles”, *Journal of Pragmatics* 21: 291–313.
- 1994b „Styl teutoński, czyli o tworzeniu barier komunikacyjnych”, w: Stanisław Gajda i Jolanta Nocoń (red.), 257–263.
- 1995 „On variation in news-text prototypes: Some evidence from English, Polish and German”, *Discourse Processes* 19: 465–483.
- 1997a „'And now get to the point!'” Cross-cultural studies and communication styles”, *American Studies* 15: 109–120.
- 1997b „Analyzing digressiveness in Polish academic texts”, w: Anna Duszak (red.), 323–341.

- 1997c „Reduction and elaboration in Polish academic discourse”, w: Raymond Hickey i Stanisław Puppel (red.), 1911–1924.
- 1997d „(Re)orientation strategies in academic discourse”, w: Eva-Maria Jakobs i Dagmar Knorr (red.), 63–74.
- 1997e „Cross-cultural academic communication: A discourse community view”, w: Anna Duszak (red.), 11–39.
- 1998a „Academic writing in English and Polish: Comparing and subverting genres”, *International Journal of Applied Linguistics* 8/2: 191–213.
- 1998b *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- 2001 „Języki, kultury, wspólnoty”, w: Andrzej Kopczyński i Urszula Zaliwska-Okrutna (red.), 7–22.
- 2002a „Words and social identities”, w: Anna Duszak (red.), 213–231.
- 2002b „Power and insecurity through language: Exploring the case of English in today’s Polish”, w: Matti Luukkainen i Riitta Pyykkö (red.), 102–113.
- 2003 „O emocjach bez emocji. Gniew w perspektywie lingwistycznej”, w: Anna Duszak i Nina Pawlak (red.), 13–23.
- 2004 „Globalization as interdiscursivity: On the spread of global intertexts”, w: Anna Duszak i Urszula Okulska (red.), 117–132.
- 2005a „Between styles and values: An academic community in transition”, w: Giuseppina Cortese i Anna Duszak (red.), 69–94.
- 2005b „O potrzebie komunikacji udanej”, w: Anna Duszak i Nina Pawlak (red.), 43–51.
- 2006a „‘Metalanguageing’ and styling in academic communication”, w: Anna Duszak i Urszula Okulska (red.), 233–260.
- 2006b „Looking globally, seeing locally: Exploring some myths of globalisation in academia”, *Revista Canaria de Estudios Ingleses* 53: 35–45.
- 2006c „From lawful talk to hate speech: Where linguists and lawyers could part”, w: Danuta Bartol, Anna Duszak, Hubert Izdebski i Jean-Marie Pierrel (red.), 85–100.
- 2006d „Od przykładów do korpusów: O danych językowych w lingwistyce”, w: Anna Duszak, Elżbieta Gajek i Urszula Okulska (red.), 29–56.

- 2007 „Discourse pragmatics and ‘physicality’ of texts”, w: Piotr Cap i Joanna Nijakowska (red.), 33–51.
- 2009 „Discourses ‘off course’?”, w: Jan Renkema (red.), 37–51.
- 2010 „Re-reading the communist past in Poland: The dynamics of *Us* and *Them*”, w: Anna Duszak, Juliane House i Łukasz Kumięga (red.), 191–209.
- 2011 „‘Old’ and ‘young’ in discourses of Polish transformations”, w: Anna Duszak i Urszula Okulska (red.), 301–328.
- 2015 „Wielogłosowość nauki a tożsamość akademicka”, w: Anna Duszak, Anna Jopek-Bosiacka i Grzegorz Kowalski (red.), 79–106.
- Duszak, Anna (red.)
- 1997 *Culture and Styles of Academic Discourse*, Berlin: Mouton de Gruyter.
- 2002 *US and Others, Social Identities Across Languages, Discourses and Cultures*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Duszak, Anna i Anna Jopek-Bosiacka
- 2005 „Reconstructing a legislative procedure for ‘error’ detection: The Rywingate case”, *Linguistica e Filologia* 20: 127–155.
- Duszak, Anna i Urszula Okulska
- 2004 „Globalisation and linguistics: Some issues and problems”, w: Anna Duszak i Urszula Okulska (red.), 7–14.
- Duszak, Anna, Elżbieta Gajek i Urszula Okulska (red.)
- 2006 *Korpusy w angielsko-polskim językoznawstwie kontrastywnym. Teoria i praktyka*. Kraków: Universitas.
- Duszak, Anna, Juliane House i Łukasz Kumięga (red.)
- 2010 *Globalization, Discourse, Media: In a Critical Perspective / Globalisierung, Diskurse, Medien: eine kritische Perspektive*. Warszawa: Wydawnictwa UW.
- Duszak, Anna, Arkadiusz Jabłoński i Agnieszka Leńko-Szymańska (red.)
- 2017 *East-Asian and Central-European Encounters in Discourse Analysis, Translation and Language Teaching*. Warszawa: Instytut Lingwistyki Stosowanej.
- Duszak, Anna, Anna Jopek-Bosiacka i Grzegorz Kowalski (red.)
- 2015 *Tekst naukowy i jego przekład*. Kraków: Universitas.
- Duszak, Anna i Grzegorz Kowalski (red.)
- 2015 *Academic (Inter)genres: Between Texts, Contexts and Identities*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

- Duszak, Anna i Urszula Okulska (red.)
2004 *Speaking from the Margin: Global English in a European Perspective* Frankfurt am Main: Peter Lang.
2006 *Bridges and Barriers in Metalinguistic Discourse. Frankfurt am Main: Peter Lang. 2011 Language, Culture and the Dynamics of Age.* Berlin: Mouton de Gruyter.
- Duszak, Anna i Nina Pawlak (red.)
2003 *Anatomia gniewu. Emocje negatywne w językach i kulturach świata.* Warszawa: Wydawnictwa UW.
2005 *Anatomia szczęścia. Emocje pozytywne w językach i kulturach świata.* Warszawa: Wydawnictwa UW.
- Fisiak, Jacek (red.)
1990 *Further Insights into Contrastive Analysis.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Gajda, Stanisław i Jolanta Nocoń (red.)
1994 *Kształcenie porozumiewania się.* Opole: Wydawnictwa UO.
- Gold, Lois
1993 „Influencing unconscious influences: The healing dimension of mediation”, *Mediation Quarterly* 11/1: 55–66.
- Grillo, Eric (red.)
2005 *Power without Domination. Dialogism and the Empowering Property of Communication.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Grucza, Franciszek (red.)
1985 *Lingwistyka, glottodydaktyka, translatoryka: Materiały z VIII Sympozjum zorganizowanego przez Instytut Lingwistyki Stosowanej UW, Jadwisin, 5–7 listopada 1982 r.* Warszawa: Wydawnictwa UW.
1989 *Bilingwizm, bikulturyzm, implikacje glottodydaktyczne.* Warszawa: Wydawnictwa UW.
- Gumperz, John i Stephen Levinson (red.)
1996 *Rethinking Linguistic Relativity.* Cambridge: CUP.
- Habermas, Jürgen
1984 *The Theory of Communicative Action. Vol. 1. Reason and the Rationalization of Society.* Boston: Beacon Press.
- Hickey, Raymond i Stanisław Puppel (red.)
1997 *Language History and Linguistic Modelling.* Berlin: Mouton de Gruyter.

- Holliday, Adrian
1999 „Small cultures”, *Applied Linguistics* 20/2: 237–264.
- Jakobs, Eva-Maria i Dagmar Knorr (red.)
1997 *Schreiben in den Wissenschaften. Text-produktion und Medium. T. 1*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Kastovsky, Dieter i Aleksander Szwedek (red.)
1986 *Trends in Linguistics. Linguistics across Historical and Geographical Boundaries*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Kopczyński, Andrzej i Urszula Zaliwska-Okrutna (red.)
2001 *Język rodzimy a język obcy: Komunikacja, przekład, dydaktyka*. Warszawa: Wydawnictwa UW.
- Lilius, Pirkko i Mirja Saari (red.)
1987 *The Nordic Languages and Modern Linguistics*. Helsinki: Helsinki University Press.
- Luukkainen, Matti i Riitta Pyykkö (red.)
2002 *The Role of Language in Changes of Society*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Marcjanik, Małgorzata
2007 *Grzeczność w komunikacji językowej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Molek-Kozakowska, Katarzyna
2016 „The rhetoric of research reports in the humanities: Paradoxes of exigence”, w: Maria Załęska i Urszula Okulska (red.), 133–150.
- Okulska, Urszula
2016 „Science and ethics in the knowledge society: A rhetorical perspective”, w: Maria Załęska i Urszula Okulska (red.), 71–99.
2018 „The ethics of intercultural dialogue. Reconciliation discourse in John Paul II’s pontifical correspondence”, w: Ronald C. Arnett i François Cooren (red.), 77–125.
- Renkema, Jan (red.)
2009 *Discourse, of Course. An Overview of Research in Discourse Studies*. Amsterdam: John Benjamins.
- Ricoeur, Paul
1992 *Oneself as Another*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Swales, John
1990 *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. Cambridge: CUP.

Trudgill, Peter

- 2004 „Glocalisation and the Ausbau sociolinguistics of modern Europe”, w: Anna Duszak i Urszula Okulska (red.), 35–49.

Umbreit, Mark

- 1997 „Humanistic mediation: A transformative journey of peacemaking”, *Mediation Quarterly* 14/3: 201–213.

van Oostendorp, Herre i Susan R. Goldman (red.)

- 1999 *The Construction of Mental Representations during Reading*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Wagner, Izabela

- 2016 „Sociology of excellence(s) in the knowledge society”, w: Maria Załęska i Urszula Okulska (red.), 101–129.

Woźniakowski, Waldemar (red.)

- 1992 *Gramatyka – konstrukt intelektualny czy rzeczywistość?* Warszawa: Wydawnictwa UW.

Załęska, Maria i Urszula Okulska (red.)

- 2016 *Rhetoric, Discourse and Knowledge*. Frankfurt am Main: Peter Lang.